

Az érzékelés határai és az én képtudata reális és virtuális térben

Jelen dolgozatban az „európai fenomenológiai-hermeneutikai iskolához” (BACSÓ 2016a; 112) köthető ikonikus fordulat körül kialakult diskurzus prózairodalmi vetületei kerülnek elemzésre. Ami a vizuális művészeteket összeköti az egyéb alkotói területekkel, az irodalommal, a zenével, az építészettel, az elsősorban a metafora mint retorikai, poétikai és esztétikai alakzat, amely – még mielőtt berögzült volna a konvencionális jelentése – az e világi és az azon túli jelenvalót és hiányzót egységesítette a maga képi teljességében. Žarko Paić ez irányú vizsgálódásaiban megállapítja, hogy az egymást követő térbeli-időbeli kontextusokban a kép mint műalkotás és egyúttal a materialitáson, a tárgyiasságon túllépő fenomén az ember, a természet, a világiasság és az isteniség kapcsolatát különböző vetületekben konstruálja meg. A horvát teoretikus értelmezésében az ikonikus fordulat annak a világnak a retrospektív eredettörténetében alapozódik meg, mely a létezésnek az ősi hona, a lényegi nullpontja, valamint a reprezentációt illetően a szó–dolog–írás együttléte. Olyan teljességállapot utáni vágyódásról van szó, amelyet Heidegger preontologikus képére vagy a plótinosi emanáció útján keletkezett Egy osztatlanságára vezetnek vissza, illetve amelyet az antik logoszfelfogás helyreállítása valósíthatna meg (PAIĆ 2006).

Filip David *A félejtés és az emlékezés háza* és az *Álom a szerelemről és a halálról* című regényeit illetően az érzékelési viszonylatok és a kép-fenomén által az éntudat kialakulásában betöltött szerepet jelző mozzanatok, amelyek egyaránt vonatkoznak a valós és képzelt térélményre, képezik egy lehetséges képtudomány felőli vizsgálat tárgyát. A szerb író regényvilágában a *világ nélküli képpel*, az érzéki erejüket vesztett metaforákkal való megnyilatkozás *lehetséges* elképzeléseivel és azok érzéki komplexitásával foglalkozó metadiskurzus ismerhető fel. Az imént sorolt *teljességformák* keresése, amelyek a szimbolikus ábrázolás jelenbeli állapota szerint szilánkok-

ra hullottak, elsősorban a zsidó és a keresztény hagyomány reprezentációs alakzataira nyúlik vissza. A vizsgált regényekben a képekben való érzékelési módozatok mint az ősi szimbólumoknak az újrafelfedezését eredményező világvilágkép-elméletek a judeokeresztény istenképhez mint világvilágképhez, tehát a világ feltárultságában megvilágosodó *ittlé*hez való visszaterésben kapcsolódnak az ismertetett képtudományi diskurzushoz. David regényvilágának a cselekményességet mozgató alteritásokat megjelenítő formák a misztikus, az immanens és a transzcendens határai mentén alakulnak ki. Többek között az én ősi idejének, lényegi nullpontjának, az eredet epochális világvilágképének a keresése említhető a fentebb vázolt teljességnek a kozmológiai és vallásos alapvetésű gondolkodás felé történő elmozdításában. Ily módon a tér és a világ tartományait rétegező „inhomogenitás”, illetve a részekben való tájékozódás, a mitikus időbeli és térbeli kategóriákat sokszoros valóságra és szétszórt világra való felbontás Mircea Eliade vallásfilozófiájával válik megközelíthetővé. Ennek alapján a profán térélmény és tapasztalás olyan valóságképet teremt meg, amelyben „már nincs is »világ«, csupán egy széttört univerzum töredékei léteznek, végtelenül sok, többé vagy kevésbé semleges »hely« formátlan tömege, amelyek között az ember az ipari társadalomban zajló élet kötelezettségeitől hajtva ide-oda mozog” (ELIADE 2009a; 18). Ugyanez a felfogás David regényvilágában úgy jelenik meg, mint „a képeknek, a sötétben felvillanó szikrácskáknek, a szilárd támasz utáni céltalan bolyongásnak az általános káosza” (DAVID 2010; 80).

Eliade képfilozófiájában a logosz, a teljesség a „Paradicsom” utáni vágyakozás mitizált archetípussá vált nosztalgia formájában reprezentálódik (ELIADE 1997; 20), amely a különböző mítoszi hagyományok kozmológia mozzanatának valamilyen szinten a gyűjtőneveként funkcionál, és hasonlítható a fentebb ismertetett képtudományi iskola ősi teljességet jelentő formáihoz. A modern ember elvilágiasodott, hétköznapi külsőt öltött mítoszait magukban hordó Képek a szellemi megújulást jelenthetik (ELIADE 1997; 22). Hasonlóan fogalmazódik meg az *Álom a szerelemről és a halálról* első kisregényében (*Kisregény a szerelemről*) a szó, az írás, a dolog és a kép együttléte, illetve egy ilyen reprezentációs egység keresése: „Ezért próbálom meg képszerűen elképzelni magamnak a hit értelmét és a remény jelentőségét [...]. Nem hiszek azoknak a szavaknak, amelyek nem ábrázolhatók képként. [...] Az első probléma az, hogy hiányzik az Isten leírása. Semmiféle világos képzet, semmiféle kép róla” (DAVID 2010; 153). A kép ön maga isteni, abszolút voltára való visszamutatásról van szó, ami a spirituális tapasztalatot tenné lehetővé, és ami ebben a létezés, az istenség és a világiasság alkotta együttes által meghatározott kontextuális

szituációban hiányként lép fel. A retorikai alakzatokban felismert fenomén nélkül az énkép és az epochális világkép instabillá válik. Ennek helyreállítási vágya és kísérlete köti a metadiskurzust a képtudományok elgondolásaihoz. A kötet második kisregénye (*Kisregény a haldoklásról*) a zsidó pogromokat történelmi kontextusba helyezi, a misztikum és a transzcendencia látszólag háttérbe szorul. Viszont a történet mindinkább a *részekre bomlott kép* újraegyesítése felé irányul, ami a történet végén teljeseedik ki.

Filip David prózájában a perceptualitással, a testté válással, a testi létezéssel, illetve az attól való eltávolodással kapcsolatos egyes részekben olyan kijelentéseket olvashatunk, amelyek Merleau-Ponty kiazmuselméletét idézik: a látó, a látható és a világkép összerosódásáról való beszédet, amely alapján a test „maga az időnként szanaszét szóródó, máskor meg egy pontban összesűrűsödő Láthatóság. Ezért a testünk nincs is a világban, mint ahogy a világ képe sincs benne. [...] magát a világot, mindenki közös világát látja, anélkül, hogy ehhez ki kellene lépni »önmagából»” (MERLEAU-PONTY 2007; 156). Merleau-Ponty fenomenológiájánál maradván a *hús* fogalmával jellemezhető ezen alakzatok, ami a Lét egy eleme, helyhez és egy határozatlan körvonalú *mosthoz* kötött (MERLEAU-PONTY 2007; 156). A test mint emlékhely értelmeződik, amelynek a felsebzésével a kierkegaard-i *tövis* jelzi, hogy az időbeli létünk „nem más, mint az elszenvedett folytán nyert tapasztalat, ami azzá tesz, amivé lehetünk” (BACSÓ 2016b; 60). Az én tudatában ennek a felismerésével világosodik meg a kontinuos időn belüli létezés. Az örökös szenvedések, a történelemben állandóan ismétlődő pogromok az *ittlét* tudatosulását és a szilánkokra hullott történelmi és jelenvalóságbeli világkép felismerése által az én azonosságának a fragmentáltságát eredményezik. Ezzel ellentétben áll a képzelet tartománya, amely mint a teljesség lehetősége „abszolút totalitásként adódik, egy befejezett és kerek világként” (BAGI 2006; 191). Különböző módozatokban reprezentálódik a tudat testbe való bezártsága. *A felejtés és az emlékezés háza* című regény *démoni gyerekének* a történetében például a lélek testi rabsága fogalmazódik meg.

Többnyire a látható világ kizárásával alakul ki a látványt szemlélő én észlelésében mind a külső, mind a belső táj, amely a szubjektivitás immanens tartózkodási helyeként funkcionál David prózavilágában. Egy-egy karakter miután becsukja a szemét, kilép a látható és az észlelő együttléte által meghatározott kiazmatikus rendszerből, „*másik által észleltként*” való lét relációjából (MERLEAU-PONTY 2007; 22), és transzcendens térbe kerül át, a „belső szem” materialitást meghaladó dimenzióba vezet. Az eddigiek alapján megállapítható, hogy ezek a térélmények jelentik a Mircea Eliade filozófiájából ismert *szent térben* mint *szakrális világban*

való létezés, ami valóságos létező, mert a megnyilatkozásával alapozódik meg ontológiailag a világ. Szilárd „középpontot” nyújt az ember számára, hogy az *megalapíthassa világát* és valóban éljen (ELIADE 2009a; 16). Ehhez a kettős differenciáláshoz kapcsolódva a módozat, ami azt jelzi, hogy a szakrális tapasztalat milyen formákban létesülhet, a mindinkább elprofanizálódott világ határait rajzolja ki. Ennek megfelelően az álmok és a képzelgések, illetve az *éber állapotban való álmódás* az igazság mély megélésének az állapotát és a világkép rétegzettségét jelentik inkább, mint a valós események transzcendens világba való tükrözését. A *Kisregény a szerelemtől* című mű bevezető része utal erre a strukturálódásra, amikor a narráció beszámol arról, hogy a történet főhősét Jákobról, Izrael harmadik pátriárkájáról nevezik el, mert álmában meglátta a földre vezető lajtortját, ami az ég-gel való kapcsolatot kifejező képként értelmezhető. Eliade szavaival ez az álombeli szimbólum az *axis mundi* szerepét tölti be, tehát „lehetővé teszi az egyik kozmikus régióból a másikba való átmenetet” (ELIADE 2009a; 31).

Az *Álom a szerelemtől és a halálról* című regény egyik, a lehetséges világokat differenciáló elmélete alapján minden egyes egzisztenciának két oldala van, ilyen a látható és a láthatatlan, amelyek „eredete a világ teremtésétől eredeztethető” (DAVID 2010; 60). Tehát ismét a valóságos és a nem valódi világ egykori differenciálatlan állapotának az egységét lehetővé tevő mozzanat kérdése vetődik fel. A látható világ, ami a férfi oldala és a láthatatlan túloldal, amelyet a nő alakja jelképez, olyan teljesség elérése utáni vágyakozást testesítenek meg, amely a bataille-i transzgresszivitás stádiumához kapcsolódóan a misztikum és az érzékiség kapcsolatát idézi (BATAILLE 2009). A vágy, ami a kívül kerülés helyzetét lehetővé teszi, az élni és a halni vágyás között húzóódó végletes pont (BATAILLE 2009; 308). Egyszerre halálvágy és élni vágyás a lehetséges és a lehetetlen határain belül. Ezt az akarat felett győzedelmeskedő vágyat reprezentálja a *Kisregény a szerelemtől* egyik álomhoz kötött transzgresszió-stádiumba való kerülését leíró része: „Ez heves vággyal elegy szenvedély volt, amelynek forrása rajta kívül, ezen az álmon kívül, minden valóságon kívül, minden értelmén kívül volt” (DAVID 2010; 30). A történet végén létrejövő házasság a kettős tagoltságú egzisztencia, az ég és a föld közötti „hierogámiaként” (ELIADE 2009b; 152) értelmezhető. A kozmikus azonosítások pedig Eliade szerint nem a vallásos ember (*homo religiosus*) pusztá *gondolatai*, hanem tapasztalatok, mint ahogy a *Látható és a láthatatlan* előszavában olvasható filozófiai alaptétel szerint „ahhoz, hogy hamisnak nevezhessünk valamit, szükséges, hogy legyen tapasztalatunk az igazról” (MERLEAU-PONTY 2007; 17). A vallásos ember életében van egy emberi és egyúttal kozmikus dimenzió, amit a „világra nyitott létezésnek” nevezhetünk

(ELIADE 2009b; 152). A fentiekben már ismertetett külső perspektívában az ember a világgal együtt önmagát is megismerheti.

Továbbá a határok meghaladásához kapcsolható a történet elején olvasható világbázisban belül elkülönített rétegek osztályozása, amely a transzcendentális tapasztalat elmozdításaként határozható meg a társadalmi normák által szabott határok meghaladásának foucault-i diskurzusa felé. Az egyetlen dimenzióra korlátozott normalitás állítódik szembe a kívül rekedt másságformákkal, akiknek a megadatott teljesség okozta az idegenné válásukat. Ők azok, „akik a legnagyobb kínok közepette élnek, a béna és kolduló szerencsétlenek, a világtalanok a pusztaságban, a bolondok, akik meggyötört elméje eltorzítja a világ valós képét” (DAVID 2010; 14). Továbbá az *Álom a szerelemtől és a halálról* második kisregénye alapján ők azok, akik képekként érzékelik a történeteket, amelyek megtörténtek, illetve „ami csak ezután fog megtörténni” (DAVID 2010; 152).

A *Kisregény a szerelemtől* bevezető részében az ősi bensőséges nevelődés felől a felvilágosodás és a rációval való emancipáció irányába történő elmozdulást vázolja a narráció. Mielőtt a történetekben bekövetkezett *a mi világunk vége*, a kizárólagosan az írásra szegezett tekintetet az írás-kép-dolog együttlétének tapasztalata révén az abszolút jelenlétet tette lehetővé: „teljes szellemi és fizikai létük a lényegek lényegére való összpontosítás köré tömörült. Ez a világból való látszólagos távollét a Világok világában levő abszolút jelenlétet, valamennyi titok közül a legnagyobbhoz való közeledést jelentette” (DAVID 2010; 16). Az új, eltorzult világban „csak az üresség létezik, amelyen átdobtak bennünket, s a katasztrófákról saját vízióinkat alkottuk meg” (DAVID 2010; 79). A víziók ebben az epochális kontextusban társadalmi, történelmi és kulturális tényeket képeznek le szellem és immanencia nélkül, „a nagy semmiben, a semmiből jöve, a semmi felé haladva, az utazás, az élet, szerelem, gyűlölet, halál illúzióját megteremtve” (DAVID 2010; 79). A regényben a képekben való valóságlátásról kialakult gondolatmenetből levonható, hogy az idézett részben említésre kerülő illúzióktól való eltávolodás lehetővé tenné a teljességben való áttekintést, amely a kép-fenoménnek Merleau-Ponty-féle nyílt horizontkénti meghatározását idézi. Az újkori világbázis szubjektum-objektum sémájától eltávolodó perspektíváról van szó, amely lehetőséget teremt a létező megjelenésébe, illetve a látható és láthatatlan mint jelenvaló és hiányzó képi eseményszerűségébe való betekintésre (PAIĆ 2006; 171).

A kabbalista valóságértelmezések felelevenítése során a *Tóra* mint az etikai bizonyosságokat megőrző, a kinyilatkoztatás misztikus teste funkcionál, a benne való hit vagy kételkedés következtében pedig az igazság

és az illúzió között a lélek megfeszülése és az ürességérzete jut kifejezésre. Az *Álom a szerelemtől és a halálról* első kisregénye a zsidó létnek mint az Európában és a saját népen belül érzett idegenségnek a reprezentációjával indul egy múltbeli, mitikussá váló időben, a második kisregény végén pedig a fentebb említett *bolondokból, koldusokból, nyomorékokból* álló „neurotikus tömeg” (DAVID 2010; 181) mint összefonódott test, érzésközösség transzgressziója fejeződik ki. A *Kisregény a haldoklásról és A felejtés és az emlékezés háza* is egy misztikus utazásnarratívával fejeződik, amely a látható és a láthatatlan, az élő és a halott, a valós és a fiktív tartományok közötti határállapotban mozog.

A kisregények történetei mitikus és történelmi időrétegekben játszódnak, így a jelenvalóság romlott világa is egy ilyen jellegű téridőt teremt meg. *A felejtés és az emlékezés háza* című regény narratívája viszont valamelyest elmozdul a posztindusztriális társadalom kontextusába szituált világ *előállított* és deszubsztancializált képében való önmeghatározás mediológiai aspektusa felé. A tudat, az emlékezet és a felejtés géppé válása, a viláskép elgondolásának digitalizálása vagy virtualizálása, a történetek mesterséges újrakombinálása, az én artefaktummá formálódása és a szubjektív észleléstől való függetlenítése következtethető ki a regény címadó fejezetének a történéseiből. Paic elgondolása szerint a logoszférát és a grafoszférát egyesítő videoszféra mint utolsó stádium a megismerésben a szó-írás-kép egységének egyedülálló, szubjektum és szubsztancia nélküli eseményét valósítja meg (PAIC 2006; 162). A kép, amely köré az emlékezet, a felejtés és a narrativitás összpontosul, „ön-előállított” és „ön-előállító” (PAIC 2006; 156). A korábbiakban hivatkozott képelméleteknél maradva az ősi időben a szó-dolog létező együttlétét megvalósító virtualizálás felé irányuló reprezentációt és képtudatot határozhatjuk meg David emlékezést és felejtést irányító gépének működése alapján.

Kiadások

DAVID, Filip (2007): *San o ljubavi i smrti*. Laguna, Beograd

DAVID, Filip (2010): *Álom a szerelemtől és a halálról*. Ford. NÁRAY Éva. Timp, Budapest

DAVID, Filip (2014): *Kuća sećanja i zaborava*. Laguna, Beograd

Irodalom

BACSO Béla (2016a): A képtudomány margójára. In Uő: *Tapasztalat és esztétika*. Filozófiai és művészetelméleti írások. Kijarat, Budapest, 104–119.

BACSO Béla (2016b): „A vallási élet fenomenológiája” In Uő: *Tapasztalat és esztétika*. Filozófiai és művészetelméleti írások. Kijarat, Budapest, 55–67.

- BAGI Zsolt (2006): *Az irodalmi nyelv fenomenológiája*. Balassi, Budapest
- BATAILLE, Georges (2009): *Misztika és érzékiség*. Ford. DUSNOKI Katalin.
In Uő: *Az erotika*. Nagyvilág, Budapest, 284–325.
- ELIADE, Mircea (1997): *Képek és jelképek*. Ford. KAMOCSAY Ildikó. Európa, Budapest
- ELIADE, Mircea (2009a): *A szent tér és a világ szakralizációja*. Ford. BERÉNYI Gábor. In Uő: *A szent és a profán*. Európa, Budapest, 15–60.
- ELIADE, Mircea (2009b): *Az ember létezése és az élet megszentelése*. Ford. BERÉNYI Gábor. In Uő: *A szent és a profán*. Európa, Budapest, 149–201.
- MERLEAU-PONTY, Maurice (2007): *A látható és a láthatatlan*. Ford. FARKAS Henrik–SZABÓ Zsigmond. L'Harmattan, Budapest
- PAIĆ, Žarko (2006): *Slika bez svijeta*. In Uő: *Slika bez svijeta* (Ikonokluzam suvremene umjetnosti). Litteris, Zagreb, 153–191.